

ב"ה

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם
נתנאל אוירבך

י"ג אדר א

הרב אברהם בורנשטיין

מצווה במקום חולי וצער

בתאריך י"ג באדר א' חל יום פטירתו של הרב אברהם בורנשטיין, שנפטר בתאריך זה בשנת תר"ע (1910). הרב בורנשטיין היה אדמו"ר ומייסד חסידות סוכטשוב, וחתנו של הרב מנחם מנדל מקוצק ממנו קיבל דרכי לימוד והוראה. הרב ידוע בעיקר בזכות ספריו שאלות ותשובות 'אבני נזר', המכיל תשובות רבות בעניינים שונים בצורה בהירה ותמציתית. ספר 'אגלי טל' על מלאכות שבת, שהקדמתו התפרסמה בזכות הדרכות הלימוד שהובאו בשם חמיו, הרבי מקוצק, כפי שמעיד הרב בורנשטיין:

אחר-כך נכנסתי לפני ולפנים לבית חמי אדוני מורי ורבי זצ"ל מקאצק, מקור החכמה והתבונה. ממנו דרכי העיון למדתי, וממנו נתוודעתי מה ייקרא חידושי תורה באמת. כי לא כל הפלפולים חידושים המה, ולא יאומן כי יסופר, השגחה גדולה אשר השגיח עלי בעיני פקחא גם בעניין סדר הלימוד וחידושים.

אחת ההדרכות המפורסמות הכתובה בהקדמתו היא, השמחה בעת הלימוד, אשר יש שחשבו שהיא מהווה פגיעה בעקרון לימוד תורה לשמה, שאין לערב שיקולים זרים בלימוד כגון שמחה, אך הרבי מקוצק טען שהשמחה במהלך לימוד התורה היא חלק חשוב ממצוות לימוד התורה, ובאמצעותה הלומד דבק בתורה. הרב בורנשטיין תמך בעליה לארץ ישראל¹ ואף עודד את חסידיו לרכישת אדמות ליד ראש פינה ויסוד המעלה, תכנית שלא יצאה לפועל.

כאמור, תשובות רבות השיב הרב, ונעסוק באחת מהתשובות החשובות שלו שיש לה השלכות הלכתיות.² הרב נשאל אודות תינוק שנולד עם רגל עקומה, והרופא המומחה הורה שיש לטפל ברגל וליישרה כל עוד שעצמות התינוק רכות וגמישות. לדברי הרופא, טיפול זה חייב להיעשות קודם ברית המילה, ואם לא כן הילד יישאר בעל מום, אך אם יבוצע הטיפול שוב לא יוכל הילד לעבור ברית מילה ביום השמיני מרוב חולשתו מהתהליך הרפואי. על כך נשאל הרב בורנשטיין, האם מותר לעבור את התהליך הרפואי קודם היום השמיני, למרות שידוע לנו שבכך תידחה ברית המילה, או שמא יש לקיים את ברית המילה בזמנה גם במחיר שהילד יישאר בעל מום לכל חייו?
בתשובתו מביא הרב נימוק להתיר את קיום התהליך הרפואי מיד למרות שברית המילה תידחה מהיום השמיני. שיעור ההוצאה הכלכלית לקיום מצוות עשה הוא עד חומש ולא יותר מכך.³ לפיכך,

¹ שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן תנד).

² שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן שכא).

³ רמ"א (או"ח סימן תרנו סעיף א).

דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

כשם שאין חובה להוציא יותר מחומש מממונו על המצוות, בוודאי שאין חובה על האדם שיעשה את עצמו בעל מום בשביל לקיים את המצווה.

בדברים אלו יש מענה לשאלה האם אדם מחויב לקיים מצווה במחיר שהוא ייחלה חולי שאין בו סכנה או יצטער?

מצאנו התייחסות לכך במצוות דרבנן המתקיימות בליל-הסדר, שתיית ארבע כוסות ואכילת מרור. מסופר על רבי יהודה ורבי יונה שבעקבות שתיית ארבע כוסות היה להם כאב ראש לתקופה ארוכה.⁴ מתוך כך פסקו הרשב"א⁵ והשלחן ערוך,⁶ שיש חיוב לשתיית ארבע כוסות גם אם הדבר מזיק ומצער את האדם. אך העיר המשנה ברורה,⁷ שאם הוא נופל למשכב, אינו חייב לשתיית משום שאין זו 'דרך חירות'.⁸

גם במצוות אכילת מרור מצאנו הגדרה זו, שאין חיוב אם בכך האדם יפול למשכב,⁹ ונאמרו בכך טעמים שונים, כגון שאין חיוב מצווה במקום בו האדם מצטער בקיומה,¹⁰ או משום 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' כי הימנעותו מקיום המצווה מהווה מצוות הבראת גופו ובכך פטור מקיום המצווה שלפניו.¹¹

אולם לדעת הרב שלמה הכהן¹² הסיבה לפטור היא כשם שאדם אינו חייב לבזבז כל ממונו עבור קיום מצוות עשה, כך אינו חייב לקיים מצוות עשה אם היא תגרום לו לחולי אף כזה שאין בו סכנה. את דבריו הוא כותב גם ביחס לקיום מצוות שתוקפן מהתורה.

תשובתו זו זהה לתשובת ה'אבני נזר', העוסקת במצווה מהתורה, ברית מילה, ולדבריו אין חיוב לקיימה אם קיומה יגרום לתינוק להיות בעל מום כל חייו. שניהם ערכו השוואה בין שיעור חיוב הוצאות כלכליות על קיום מצווה לבין צער הגוף.

השוואה זו בין הוצאת ממון לקיום מצווה לבין צער הגוף וחולי שייגרם מקיומה, מצאנו גם בדברי הרב משה פיינשטיין¹³ שנשאל אודות אדם הנמצא בבית-חולים לצרכי מרפא ממחלת השטות. לדברי הרופאים, אמנם הוא אינו שוטה, אך עליו להישאר להשגחה וכל יציאה מהווה חשש לחזרת החולי שלו. האם עליו לצאת מבית-החולים לשמוע תקיעת שופר בראש-השנה, שהיא מצווה מהתורה?

תשובתו של הרב פיינשטיין תואמת את ההשוואה שערכו הפוסקים, כשם שאין לאדם להוציא יותר מחומש מנכסיו לקיום מצווה מהתורה, כך אינו חייב לצאת מבית-החולים לשמיעת שופר אם הסיכון הוא חזרת מחלתו. ההיגיון ההלכתי העומד מאחורי ההשוואה הוא שאם אדם יבזבז כל ממונו על מצווה לא יישאר לו כסף למצוות נוספות.¹⁴

⁴ נדרים (מט ע"ב); ירושלמי (פסחים פ"י ה"א).

⁵ שו"ת הרשב"א (ח"א סימן רלח).

⁶ שלחן ערוך (או"ח סימן תעב סעיף י).

⁷ משנה ברורה (סימן תעב ס"ק לה).

⁸ שער הציון (סימן תעב ס"ק נב).

⁹ משנה ברורה (סימן תעב ס"ק מג).

¹⁰ שו"ת בשמים ראש (סימן צד; סימן רפ); תשובות הגאונים (מוסאפיה ליק, סימן נא); שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תרפז; ח"ג סימן תכה). יש שדחו טעם זה המצוי רק בדין ישיבה בסוכה, ראו: שו"ת בנין שלמה (ח"א סימן מז); ברכי יוסף (או"ח סימן תעב ס"ק י); שו"ת דעת כהן (סימן קלז).

¹¹ שו"ת בשמים ראש (סימן צד); קובץ שיעורים (ח"ב סימן מו אות א).

¹² שו"ת בנין שלמה (ח"א סימן מז).

¹³ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן קעב).

¹⁴ לבוש (או"ח סימן תרנו סעיף א); פתחי תשובה (יו"ד סימן קנו ס"ק ד).

ב"ה

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם
נתנאל אוירבך

מכאן המעבר לצער הגוף מובן, אם אדם יפול למשכב ויסתכן הוא לא יוכל לקיים מצוות נוספות.
אך יתכן להבחין בין התינוק שייעשה בעל מום קבוע, נזק בלתי הפיך, אז אין חיוב לקיים את המצווה
בזמנה, לבין מצוות שקיומן יגרום רק חולי זמני.